

Türk Eğitim Tarihinin Tozlu Sayfalarına Sıkışıp Kalan Aydın Bir Kadın Eğitimci: Ayşe Sıdıka Hanım (1872-1903), Öğretmen ve Öğretmenlik Mesleğine Bakışı

*

Mustafa Şanal* - Mustafa Güçlü**

* Prof. Dr., Giresun Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Böl. Giresun, Türkiye
E-Posta: mustafa.sanal@giresun.edu.tr

*** Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Böl. Kayseri, Türkiye
E-Posta: mguclu@erciyes.edu.tr

Öz

Ayşe Sıdıka Hanım 1872 yılında İstanbul'da doğmuştur. 1903 yılında 31 yaşında yaşama veda etmiştir. Onun Türk eğitim tarihinde önemli bir yer tutmasının nedeni, 1897 yılında yazılan ve modern anlamda ilk Türkçe eğitim bilimi kitabı olan "Usul-i Tâlim ve Terbiye Dersleri"nin yazarı olması nedeniyle. Ayşe Sıdıka Hanım bu eseri 25 yaşında yazmıştır. Babasının ölümünden sonra, uzaktan akrabası olan şair, filozof, doktor ve Maarif Nazırlığı yapmış olan Rıza Tevfik (Bölükbaşı) ile evlenmiş, bu evliliğinden "Suat, Selma ve Munise" isimlerinde üç kızı olmuştur. Rumca ve Fransızca'yı edebiyatı ile bilen ve aynı zamanda İngilizce de konuşan Ayşe Sıdıka Hanım'ın ölümünden sonra Rıza Tevfik, her üç kızını da Robert Koleji'ne parasız olarak yerleştirmiştir. Bu çalışmada Türk eğitim tarihinin önde gelen kadın eğitimcilerinden birisi olan Ayşe Sıdıka Hanım'ın öğretmen ve öğretmenlik mesleğine bakışı ve öğretmenlik mesleği hakkında ne/neler düşündüğü tespit edilmeye çalışılmıştır. Kadınların iş hayatına yeni yeni atılmaya başladığı bir dönemde dönemin kız öğretmen okulunda öğretmenlik görevinde bulunan Ayşe Sıdıka Hanım meslekten bir eğitimcidir. Kısa bir yaşamın sonunda hazine bir ölüm ile arkasında üç kız çocuğu bırakarak yaşama veda eden ve meslekten öğretmen olan Ayşe Sıdıka Hanım, gerek yazmış olduğu eserler gerekse de ileri sürmüş olduğu fikirler ile kendi döneminin önde gelen kadın eğitimcilerinden birisi olma özelliğini taşımaktadır. İşte bu çalışmada Ayşe Sıdıka Hanım'ın öğretmen ve öğretmenlik mesleğine bakış açısına, öğretmen ve öğretmenlik mesleğine ilişkin görüşlerine ayrıntılı bir şekilde yer verilme çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ayşe Sıdıka Hanım, Öğretmen, Öğretmenlik Mesleği, Öğretim Yöntemleri, Gözlem ve Deney Yöntemi.

An Intellectual Female Educator, Stuck Within the Dusty Pages of Turkish History of Education: Ayşe Sıdıka Hanım (1872-1903), An Overview of Teacher, and Teaching Profession.

*

Abstract

Ayşe Sıdıka Hanım was born in 1872, Istanbul. She passed away at 31 years old in 1903. The reason why she has an important place in the history Turkish Education is that she was the author of "Usul-i Talim & Terbiye Dersleri" which regarded as the first modern Turkish educational book written in 1897. Ayşe Sıdıka hanım wrote up this book when she was 25 years old. After her death, she got married up with Rıza Tevfik (Bölükbaşı), one of her distant relative, as a poet, philosopher, doctor and Ministry of Education, and she had three daughter named Suat, Selma and Munise. Ayşe Sıdıka hanım had an deep knowledge in Greek and French Literature; and spoke English Language fluently and, after she passed away, Rıza Tevfik made free education possible for three girls at Robert College. In this study, it has been tried to determine how educator Ayşe Sıdıka Hanım, one of the leading women in the history of Turkish Education, looks at teachers and teaching profession, and what she thinks about teachers and teaching profession. Ayşe Sıdıka Hanım who is a teacher at teacher's training school for girls in such a period when women has just started to be in working area; and if we take into consideration that she is an educator in her profession, the importance of this study will reveal itself. Ayşe Sıdıka Hanım has the distinction as one of the most prominent intellectuals of the educators in her ages within her ideas that she asserted relating to teachers and teaching profession.

Keywords: *Ayşe Sıdıka Hanım, Teacher, Teaching Profession, Teaching Methods, Observational and Testing Method*

Giriş

Genelde “eğitim olgusu” özelde ise “öğretmenlik mesleği” insanların üzerinde en çok durduğu, fakat içerisini bir türlü dolduramadığı müphem kavramların başında gelmektedir. Hemen hemen herkes sıradan bir konuşmada, söylemde; ontolojik olarak “eğitim” ve “öğretmen” kavramına gönderme yapar, eğitim ve öğretmenin sorunlarını çözümleme sevdasını güder. İşte günümüzde birçok insanın kaybetmeye mahkûm olduğu, göz ardı ettiği temel nokta burasıdır. Çünkü *“eğer bir kavram üzerinde bir ülkede çok konuşuluyorsa, aslında o kavram hakkında çok az şey biliniyordur”* ilkesi bilinçaltlarından bilinçli olarak bilinç yüzüne çıkartılmaya çalışılmaktadır. Günümüz koşulları bu bedbin gidişatın hiç de nikbin olmayacağını/olamayacağını ruhlara ve dimağlara derdest etmektedir. *“Düni olmayan yarınlarda”* yaşamaya ahlâken, iktisaden zorlanan günümüz insanının bu basit gerçeği algılaması ve anlamasının bir hayli güç olacağı asla göz ardı edilmemelidir. Bu bağlamda düşünüldüğünde öğrendiklerini öğretmek, öğretirken de sistematik bir program takip etmek öğretmenlik mesleğinin en temel özelliklerinden birisi olarak değerlendirilebilir. Fotoğrafa bu zaviyeden bakıldığında öğretmenlik mesleğinin insanlık tarihinin en temel ve en eski mesleklerinden birisi olma özelliği gösterdiği görülecektir. Ancak bu şerefli ve onurlu meslek, son üç asır içerisinde değişik nedenlerle, gerek meslek içi faktörler gerekse de meslek dışı faktörlerin etkisiyle, yozlaştırılmış, bu yozlaşmadan günümüz öğretmenleri de nasibini almıştır. Bu olumsuz süreç bireylerin bilinçaltında *“hiçbir şey olamazsan öğretmen ol”* anafurunun gelişmesine neden olmuştur. Bu olumsuzluk o derece ileriye varmıştır ki; öğretmenlik herkesin yapabileceği bir meslek olarak düşünülmüş ve nitekim günümüzde de herkes tarafından yapılan bir meslek, bir memuriyet haline getirilmiştir.

Türk eğitim tarihinin o narin ve bir o kadar da nazik sayfalarına bakıldığında öğretmenlik mesleği ile ilgili görüş beyan eden, bu mesleğin nasıl ve ne şekilde yapılması gerektiğini ana ilkeleri ile izah etmeye çalışan, *“düşünce, acı çeken bir beynin sevimli çocuğudur”* ilkesiyle hareket edip öğretmenlik mesleği üzerine orijinal fikirler belirten eğitimcilerin var olduğu da bilinen bir gerçektir. Bu gerçekleri ortaya çıkarmak,

başta eğitim tarihçileri olmak üzere, öğretmenlik mesleğine gönül vermiş bütün eğitimcilerin bir vefa borcu olduğu düşünülmektedir. Bu düşüncenin eyleme dönüşmesini sağlamak amacıyla günümüzde ismi unutulmaya yüz tutmuş bir kadın eğitimcinin öğretmenlik mesleğine nasıl baktığı, bu mesleği kendi dünyasında kadın gözüyle nasıl gördüğü tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla Ayşe Sıdika Hanım, bu çalışmanın ana öznesini oluşturmaktadır. Kısa bir yaşamın sonunda hazin bir ölüm ile arkasında üç kız çocuğu bırakarak yaşama veda eden ve meslekten öğretmen olan Ayşe Sıdika Hanım, gerek yazmış olduğu eserler gerekse de ileri sürmüş olduğu fikirler ile kadın öğretmen ve eğitimcilerin mihenk taşlarından birisi olma onuruna gururla erişmiştir. İşte bu çalışma Ayşe Sıdika Hanım'ın öğretmen ve öğretmenlik mesleğine bakış açısını ortaya koymak amacıyla kaleme alınmıştır. Bu bağlamda çalışmamız iki ana başlık üzerine temellendirilmiştir. Bu ana başlıklar şunlardır:

1-Ayşe Sıdika Hanım'ın Hayatı,

2-Ayşe Sıdika Hanım'ın Öğretmen ve Öğretmenlik Mesleğine Bakışı.

Ayşe Sıdika Hanım'ın Hayatı

“Bir kitap ve birkaç fotoğraf... Fazla bir şey kalmamış ondan geriye. Modern anlamda ilk Türkçe eğitim bilimi kitabı yazarı, hem de genç bir kadın. “Usul-i Tâlim ve Terbiye Dersleri” adlı eseri 1897 yılında basıldığında Ayşe Sıdika Hanım henüz yirmi beş yaşındadır. 1903 yılında 31 yaşında veremden öldüğünde Rıza Tefvik (Bölükbaşı) Bey, üzüntüsünden kaldırır eşinin yaptığı resimleri ve yazdığı yazıları. Ayşe Sıdika Hanım'ın çaldığı piyano ve kanun sessiz kalır... Bugüne ulaşan sararmış fotoğraflarında esmer, orta boylu bir genç kadın görürüz dimdik ve vakur tavırlarıyla” (Neyzi, 1999: 212-215) ...

Ayşe Sıdika Hanım, 1872 yılında İstanbul'da doğmuştur. Babası ulema kökenli olup aydın ve ilerici görüşleri ile tanınan Cuma-ı Bala Mazlumzade Mustafa Numan Efendi idi¹. Mustafa Numan Efendi, Ayşe

¹Mustafa Numan Efendi, 1820'de o zamanki Rumeli'nin şimdi Bulgaristan sınırları içerisinde yer alan Cumâ-i Bâlâ Kasabası'nda doğmuştur. İlim tahsili için İstanbul'a gelmiş, tahsilini tamamladıktan sonra Enderun'da hocalık yapmıştır. Osmanlıca Lûgat ta hazırlamış olan Mustafa Numan Efendi'ye 1893 yılında II. Abdülhamit tarafından bir ferman ile “Haremeyn-i Muhtaremeyn Payesi” verilmiştir. Ciddi, sert bakışlı, sarıklı tam bir Osmanlı aydınıdır. Farklı ilgi alanları

Sıdika ve kız kardeşi (Ergün, 1979: 19; Binbaşıoğlu, 2009: 240) Emine Behice'yi iyi bir öğrenim görmelerini temin etmek için Beyoğlu'nda bir Rum tarafından açılan Zapyon Kız Lisesi'ne² yatılı öğrenci olarak yazdırmıştır. Zekâsı, yetenekleri, bilgisi ve okumaya düşkünlüğü yüzünden çevredeki herkesin beğenisini ve ilgisini kazanan Ayşe Sıdika Hanım (Tuncor, 1967: 16), bu okulda ilkokuldan başlayarak öğretmenlik kısmının (Dârümuallimât) sonuna kadar öğrenim görmüş, 19 Haziran 1888'de aldığı diploma ile mezun olmuştur. Ayşe Sıdika Hanım, diplomasında belirtildiği üzere öğrenim hayatında şu dersleri almıştır (Şanal, 2011: 222-224): *Elenika (Rumca), Kompozisyon, Gramatoloji, Filozofi, Matematik, Tarih, Coğrafya, Usûl-i Terbiye, İdare-i Umûr-ı Beytiye (Ev İşleri İdaresi), Fizik, Kimya, İlm-i Mevâlid (Tabiat Bilgisi), Kozmoğrafya, Karakalem ve Boyalı Resim, Hüsn-ü Hat, Pişano ve Elhan (Ezgiler), Lisan-ı Fransevi (Fransızca), Lisan ve Hutût-ı Osmanî (Osmanlıca Dili ve Yazısı), Elişleri*. Ayşe Sıdika Hanım, aldığı diploma ile bu dersleri mekâtib-i âliyede okutmaya hak kazanmıştır (Kocamanoğlu, 1999: 51). 1890 yılında dönemin en önemli kız öğretmen okulu olma özelliği olma vasfını da taşıyan "Dârümuallimât'a", *Coğrafya, Ahlâk ve Elişleri öğretmeni* olarak tayin edilmiş Ergün, 1979: 19) ve bu okulda göstermiş olduğu başarılı çalışmaları neticesinde başöğretmenliğe kadar yükselmiştir. Ayşe Sıdika Hanım'ın tayin edildiği esnada Dârümuallimât ders programında "Pedagoji" dersi yer almamaktaydı. Öğretmen yetiştiren bir okulda Pedagoji derslerinin bulunmaması Ayşe Sıdika Hanım'ın dikkatini çekmiş ve bu dersin yeniden programa konması için bir takrir yazarak Maarif Nezâret-i Celilesi'ne sunmuştur. Takrire olumlu cevap veren Nezaret, bu

olan çok yönlü bir kimsedir. Ahmev Vefik Paşa, Ethem Paşa, Ethem Paşa'nın oğlu Osman Hamdi Bey yakın dostları idi. Evliliğinden üç çocuğu olur, Ahmet, Ayşe Sıdika ve Emine Behice. Mustafa Numan Efendi, hem oğlunun hem de kızlarının iyi bir eğitim almasını ister. Fakat eşi çok genç yaşta vefat ettiği için ani ve beklenmedik bir karar ile kızları Ayşe Sıdika ve Emine Behice'yi o yıllarda yeni açılmış olan Zapyon Rum Lisesi'ne yatılı olarak verir. Kızlarının dil öğrenmelerini ve batı kültürü ile tanışmalarını arzular. Çocuklarının din eğitimini evde bizzat kendisi verir. Bkz. Emine Kocamanoğlu, "Eğitim Hakkındaki Görüşleri ve Ayşe Sıdika Hanım", *Tarih ve Toplum*, Sayı:32/189, İstanbul 1999, s.55. (İki numaralı dipnot); Leyla Neyzi, İstanbul'da *Hatırlamak ve Unutmak, Birey, Bellek ve Aidiyet*, Tarih Vakfı yayınları, İstanbul 1999, s.212-215.

² Bu okul bugün İstanbul'da "Özel Zapyon Rum Kız Lisesi" adıyla hala faaliyette olup kurucusu olan Zariifi Efendi'ye izafeten bu adla anılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Emine Kocamanoğlu, *Ayşe Sıdika'nın "Usul-i Tâlim ve Terbiye Dersleri" Kitabının Eğitim Açısından İncelenmesi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Eğitimi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1995, s.4.

isteği yerinde ve gerekli bularak okul müdürlüğüne “Pedagoji” dersinin programa konulması ve öğretmenliğine de Ayşe Sıdika Hanım’ın getirilmesini emretmiştir (Muallim Cevdet, 1312: 191). Bu dersi beş yıl boyunca okutan Ayşe Sıdika Hanım (Akyüz, 2002: 65; Akyüz, 1999: 18; Binbaşoğlu, 1998: 130), bu derse diğer derslerinden daha fazla ehemmiyet verdiğini ve bu alandaki bilgilerini geliştirip tamamlamaya ayrı bir gayret gösterdiğini kendi kaleme almış olduğu “*Usûl-i Tâlim ve Terbiye Dersleri*” adlı eserinde veciz bir şekilde ifade etmiştir (Ayşe Sıdika, 1313: 75). Ayşe Sıdika Hanım’ın “*Usûl-i Tâlim ve Terbiye Dersleri*” adlı eseri işte bu çalışmalarını neticesinde ortaya çıkmıştır (Şanal, 2003: 202). Muallim Cevdet, Ayşe Sıdika Hanım’ın Müslümanlar arasında ilk defa mufassal bir terbiye kitabının müellifesi diye vasıflandırmıştır (Muallim Cevdet, 1312: 191). Ayşe Sıdika Hanım, babasının ölümünden sonra, uzaktan akrabası olan şair, filozof, doktor ve Maarif Nazırlığı yapmış olan Rıza Tevfik (Bölükbaşı) ile evlenmiştir. Bu evliliğinden “Suat, Selma ve Munise” isimlerinde üç kızı olmuştur. Ayşe Sıdika Hanım, Türk ve Batı müziğini bilmekte olup, piyano ve kanun çalmaktaydı (Kocaanoğlu, 1999: 52). Babasından çok fazla miktarda para kalmış olmasına rağmen, bunlar kısa bir zaman süresi içinde tükendi. Evlilik hayatının pek de mutlu olduğu söylenemez. İçli ve duygulu bir kadın olduğu için sonunda tüberküloz(verem) oldu. Bakımı o dönemin zengin ailelerinden biri olan Şakir Paşa ailesi tarafından yapılmasına rağmen (Ergün, 1919: 19), 1903 (Uçman, 1999: 40-46) senesinin Nisan ayında daha 31 yaşında iken Büyüka’da vefat etmiş ve Kartal Mezarlığı’na defnedilmiştir (Şanal, 2011: 1140-1141). Rumca ve Fransızca’yı edebiyatı ile bilen ve aynı zamanda İngilizce de konuşan (Tümer Erdem, 2013: 340) Ayşe Sıdika Hanım’ın ölümünden sonra Rıza Tevfik, her üç kızını da Robert Koleji’ne parasız olarak yerleştirmiştir. Annelerini küçük yaşlarda kaybeden kızlar, tahsillerini Robert Koleji’nde tamamlamışlardır. Rıza Tevfik Bölükbaşı, Ayşe Sıdika’nın ölümünden bir yıl sonra Nazlı Hanım ile evlenmiştir (Uçman, 1986: 8). 1905 yılında kızlarının en içlisi ve en hassası olan Selma, bir gün babasına annesinin nerede olduğunu sormuş, kızının bu sorusu üzerine Rıza Tevfik, Ayşe Sıdika Hanım’a hayatta iken vermiş olduğu elem ve çektirdiği acılar nedeniyle pişmanlık duygularına kapılmış, kızına gerekli cevabı verdikten sonra “Selma: Sen de Unut Yavrum!” başlığını taşıyan meşhur şiirini yazmıştır (Eğitim Hareketleri Dergisi,

1967: 16-17). Bu şiirinde kızına annesinin yokluğundan dolayı acı çekmemesini ve artık annesini unutmaması gerektiğini önermiştir. Rıza Tevfik'in Ayşe Sıdika'nın hatırasına yazmış olduğu "Selma! Sen de Unut Yavrum!" başlıklı şiirinin birkaç mısraının çalışma sınırları içerisine alınması, çalışmaya farklı bir boyut katması açısından faydalı görülmüştür (Şanal, 2002: 220-223).

Selma! Sen de Unut Yavrum!..

O gün, bugün "Annem nerede?" diye bazı sorarsın,
Gülümserim!-Gözyaşlarım sâkin sâkin akarken,
Uzaklarda bir şey arar, ufuklara bakarken,
Benim dalgın gözlerimde-hayalini-ararsın

O talihsiz biçâreyi, bak ben bile unuttum!
Gönlümdeki iniltiyi ninnilerle uyuttum!
Unut kızım!..Sen de unut! Anma artık adını
Yabancıdır bize!..Sorma o zavallı kadını.

Gül ki benim küskün gönlüm o gülüşe özensin!
Sessiz dağlar kahkahana cevap versin, bezensin!
Ölüm şeklindeki sırrın mânâsını düşünme
Gölge gibi bir varlığın rüyâsını düşünme

Nice yüzler gördüm; geçti. -Ben unuttum-besbelli
Her çehre bir hayâlettir bu süreksiz rüyâda!
Unut yavrum! Sen de unut!. Bu ölümlü dünyada,
Her cefayı unutmaktır bizler için teselli.

Sonbaharın mâtemini gözlerimde okuma! (Uçman, 1986: 72-74)...

Ayşe Sıdika Hanım'ın Öğretmen ve Öğretmenlik Mesleğine Bakışı

"Düşünen okul-öğrenen toplum" ikileminin en temel mihenk taşlarından birisinin öğretmen olduğu herkesin bildiği basit bir gerçektir. Mesele bu

basit gerçeği bilmek değil, bilmenin de ötesinde bu düşüncenin gereklerini eyleme dönüştürmektir. Nasıl ki “*duman ateşin çocuğuydu*”, eylem de “*düşüncenin öz çocuğudur*”. İşte düşünce-eylem ikileminin birleşimini en iyi uygulayan eğitimcilerin başında bir kadın eğitimci olma gurur ve onurunu taşıyan Ayşe Sıdika Hanım gelmektedir. Ayşe Sıdika Hanım, öğretmen ve öğretmenlik mesleğine ilişkin görüşlerini Osmanlıda Batı eğitim-öğretim tarzına göre yazılmış ilk eserlerden birisi olma özelliği taşıyan ve Dârülmuallimat’ ta bizzat kendisi tarafından meslek dersi kitabı olarak okutulan “*Usûl-i Tâlim ve Terbiye Dersleri*” adlı eserinde dile getirmiştir Şanal ve Güçlü, 2005: 143). Ayşe Sıdika Hanım, bu eserini on dokuzuncu yüzyıl düşünürü Herbert Spencer’in “*bedenî, fikrî ve ahlâkî eğitim*” şeklindeki üçlü tasnifi üzerine temellendirmiştir (Ergün, 1979: 19).

Ayşe Sıdika Hanım, herkesin öğretmen olamayacağını³, çünkü terbiye ilminin sanılanın aksine zor bir sanat olduğunu, iyi bir öğretmenin, “*sağlam bir kişilik, sağlam bir irade, güzel bir ahlâk, sağlam bir alan bilgisi ve öğretmenlik meslek bilgisi*” gibi özelliklere sahip olması gerektiğini vurgulamış, bu düşüncelerinden hareketle öğretmenlerin, her şeyden önce “*sağlam bir kişiliğe*” ve “*sağlam bir iradeye*” sahip olmalarının önemi üzerinde durmuş, sağlam ve güvenilir bir kişiliğe sahip olan öğretmenlerin aynı zamanda sağlam bir iradeye de sahip olmalarına vurgu yapmıştır. Çocukların yaşları gereği içerisinde buldukları gelişimsel özellikler açısından istenilmeyen davranışlar sergileyebileceklerini, onların bu olumsuz davranışları karşısında öğretmenlerin güçlü bir kişilik yapısı ve iradeye, aynı zamanda da bu istenilmeyen olumsuz durum hakkında bilgi sahibi olmalarını ısrarla belirtmiş ve bu konudaki fikirlerini veciz bir şekilde şu sözleri ile dile getirmiştir:

³ “*En âdi bir iş için bile ehil birini ararız. Oysa terbiye bahsinde affolunmaz bir müsamaha gösteririz. Elbise biçmek, dikmek herkesin harcı değilken bir çocuğu yahut birbirine benzemeyen bir sürü çocuğu terbiye etmek herkesin harcı olabilir mi? Fakat çocuklarımızın terbiyesi hususunda o kadar müsamaha ve kayıtsızlık gösteririz ki ilk tesadüf ettiğimiz adamı hoca, dadı, lala tutarız. Bu pek büyük bir hatadır. Oysa terbiye en zor ve çok çeşitli bilgileri hazmetmeyi gerektiren bir bilim ve sanattır. Herkes mürebbi olamaz*” sözleri ile Ayşe Sıdika Hanım, bu konudaki görüşlerini açık ve net bir üslup ile dile getirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ayşe Sıdika, *Usûl-i Tâlim ve Terbiye Dersleri*, İstanbul 1313, s.22-23; Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem Akademi yayınları, Gözden Geçirilmiş 27.Baskı, Ankara 2015, s.213.

“Mürebbinin muvaffakiyeti için de irâde sahibi olmak ikfîzâ eder. Bir mürebbi veya mürebbiyenin yed-i terbiyesine tevdi olunanların hemen hiç-birisi öyle melek-i haslet değildir. Hemen hepsi yaramaz, söz dinlemez, dikkatsizdir. Zâten bu haller tufûliyyet iktizâsındandır. Öyle olduğu halde bir mürebbiye veya mürebbiye sabr-ı metânet olmazda çocukların yaramazlıklarıyla başa çıkamayacak kadar dermansız ve terbiye ile uzunca bir müddet uğraşamayacak kadar irâdesiz ise öyle bir mürebbinin çocuklar üzerinde pek tesiri olamayacağı gibi kendisi de terbiye etmek meşguliyetini zor ve zahmetli ve alelhûsus kendi tabiatına gayr-ı muvâfık bulur (Ayşe Sıdika, 1313: 134).”

Güçlü ve sağlam bir kişilik yapısı ve iradeye sahip olan bir öğretmenin, öğrencilerinin kişilik ve irade gelişimini nasıl sağlayacağı sorusu Ayşe Sıdika Hanım'ın cevabını bulmaya çalıştığı temel sorulardan birisi olmuştur.

Bu sorunun cevabını şu sözleri ile vermiştir:

“İrâdetin zıddı atalet ve tembelliktir. Binâenaleyh bir çocukta iradeyi kuvvetleştirmek tembellik esbabını defetmek ile birdir. O halde çocuklara ta küçük yaşlardan beri çalışmak mecburiyetini telkin edip yaşamak için çalışmak behemehâl çalışmak lazım geldiğini anlatmalıdır ve faaliyetin insanlarca en mühim ve büyük bir vazife olduğunu bildirmeli ve öyle alıştırmalıdır (Ayşe Sıdika, 1313: 136)”.

Ayşe Sıdika Hanım'a göre irade eğitiminde önemli olan noktalardan birisi öğretmenin *davranışları ile öğrencilerine örnek olmasıdır*. Çocuklar, gelişimsel özelliklerine uygun olan taklidi öğrenmeleri öğrenme yollarından birisi olarak benimsedikleri için onlara iradelerinin güçlendirilmesi amacıyla içerisinde aktif olacakları uygun bir öğrenme ortamının öğretmenler tarafından düzenlenmesi şarttır. Ayrıca çeşitli hikâyeler ile gerçek ya da hayali kahramanların başından geçen olayların anlatılması da çocukların irade güçlerinin gelişimi üzerinde olumlu katkıda bulunacaktır (Kocamanoğlu, 1995: 51). Bu açıdan bakıldığında bugün dahi bir öğretmenin sahip olması gereken özelliklerin neler olduğu konusunda henüz herkesin ulaşabileceği standartların tam olarak oluşturulduğu söylenemez. Ancak bu konu ile ilgili yapılan yayınlarda bazı başlıklar altında bireysel ve mesleki yönlerden öğretmenlerin sahip olması öngörülen özelliklere uzun listeler halinde yer verildiği de bilinen bir gerçektir. Bu anlayış çerçevesi içerisinde günümüz eğitim anlayışında öğretmenlerin yeterlik alanları; a-Alan bilgisi, b-Öğretmenlik meslek bilgisi, c-Genel kültür bilgisi olmak üzere üç temel başlık altında toplanmıştır (Şişman, 2005: 207-237). Bu yeterlik alanların yaklaşık bir asır önceden

Ayşe Sıdika Hanım tarafından da kısmen dile getirildiği dikkatlerden kaçmamalıdır.

Ayşe Sıdika Hanım, öğretmenlerin, yapmış oldukları hataları, yanlışları dürüst bir şekilde söyleyebilmeyi öğretmesinin önemi üzerinde de durmuştur. Eğer öğretmenler, bu özelliği öğrencilerine kazandıramazlarsa, öğrencilerin iyi bir şekilde terbiye edilememiş fertler olacakları hususunda şüphe edilemeyeceğine önemle vurgulamıştır. Öğretmenlerin öğrencilerine istenilen bu niteliği kazandırırken takip edecekleri en iyi yöntemin, “*ikna metodu*” olduğunu belirtmiş, bu amaçla öğretmenlere öğrencilerine her yönleri ile model olmalarını önermiştir. Ayşe Sıdika Hanım’ın bu konudaki kendi sözleri şöyledir:

“Onun için mürebbi ve mürebbiye daha pek küçük yaşlarında çocuklara itiraf-ı kusur etmeyi öğretmeye çalışmalıdırlar. Onları kabahatlerinden pişman ederek müteessir edecek surette ikna etmelidirler. Gönüllerinde rikkat ve şefkat hâsıl olmayarak büyüyecek olurlarsa maazallah en fena âdem olmak üzere yetişmiş olacaklarında şüphe yoktur (Ayşe Sıdika, 1313: 146).”

Günümüz eğitim-öğretim faaliyetlerinin mihenk taşları olarak “*öğrenci, öğretmen, program, öğrenme ortamı*” gibi öğeler kabul edilmektedir. Bu öğelerin içerisinde hiç kuşku yoktur ki “*öğrenci*” kadar “*öğretmen*” ögesi de büyük bir önem taşımaktadır. Gerek “*geleneksel*” gerekse de “*çağdaş*” diye nitelendirilen eğitim anlayışında, öğretmenin ve öğretmenlik mesleğinin taşınması gereken niteliklerin neler olduğu konusu üzerinde en çok tartışmanın yapıldığı meselelerden birisidir. Ayşe Sıdika Hanım da bu noktaya dikkatleri çeken öncü kadın eğitimcilerimizdendir. Ayşe Sıdika Hanım öğretmenlerden, hitap ettikleri öğrencilerin gelişimsel özellikleri ve bireysel farklılıkları hakkında bilgi sahibi olmalarını istemiş, bu durumu öğretmenlik mesleğinin temel niteliklerinden birisi olarak görmüştür. Bu amaçla öğretmenlerin mutlaka öğrencilerinin yetenek ve ilgileri hakkında bilgi sahibi olmaları gereğini ısrarla vurgulamış, günümüzde de önemini koruyan çok önemli pedagojik bir ilkenin varlığını kendi döneminde de ifade etmeye çalışmıştır. Yetenek ve ilgileri açısından öğrencilerin öğretmenleri tarafından iyi bir şekilde tanınması durumunda öğrencilerin ilgili mesleklere ve alanlara yönlentilmelerinin daha kolay ve doğru olacağını belirtmiş, öğretmenlerden derslerini öğrencilerin bireysel farklılıklarına uygun gelecek bir şekilde anlatmalarını talep etmiştir. Bu önerisi ile günümüz rehberlik anlayışın temel verilerine

uygun hareket ederek dünü günümüze taşıyan, geleceği geçmiş üzerine temellendiren eğitimcilerimizden birisi olmuştur. Ayşe Sıdika Hanım, bu konudaki görüşlerini şu sözleri ile veciz bir şekilde dile getirmiştir:

“Mürebbinin bir vazifesi de çocuklarda bu kudretin (kudret-i mümeyyize) derecesini ve hususiyetini anlayıp onları ona göre terbiye etmektir. Meselâ, kudret-i tasavvura ziyadesiyle malik bir çocuğu fünûn-ı ri-yâziye tahsiline sevk etmek hem o çocuğa hem de insaniyete bir büyük hizmettir; ileride böyle bir çocuğun büyük büyük keşiflere muvaffak olmasıyla ne derece mucib-i saadet olacak bir hizmette bulunabileceği emsali ile sabit bir keyfiyettir....Zirâ bu noktaya dikkat eden bir mürebbi talebesini seçer ve ileride büyük hizmetler edecek çocukları henüz pek genç iken nazar-ı dikkate alır ve ona göre terbiye eder (Ayşe Sıdika: 1313: 93)”.

Ayşe Sıdika Hanım, konuyu sadece yukarıda verilen görüşleri ile sınırlandırmamış, öğretmenlerden derslerini öğrencilerinin anlama ve öğrenme düzeylerine uygun gelecek bir şekilde anlatmalarını da istemiştir. Örneğin belirli bir zihinsel olgunluğa erişmemiş olan çocuklara “*mantık, matematik*” gibi konularının öğretilmesini sakıncalı ve gereksiz görmüş, böyle bir faaliyetin boşu boşuna zaman kaybetmekten başka bir şey olmadığını zikretmiştir (Ayşe Sıdika, 1313: 76) ki, Ayşe Sıdika Hanım’ın bu anlayışı, “*basitten karmaşığa*”, “*kolaydan zora*” adı ile bilinen öğrenme ilkeleri ile paralellik göstermesinin yanı sıra “*çocuğa görelilik*” adı ile dile getirilen öğretim ilkesi ile de benzerlik göstermektedir. Türk eğitim tarihinde ilk kez doğrudan eğitim bilimine ilişkin görüşler ileri süren düşünür, Farabi’dir. Farabi (870-950), öğretimde yöntem konusunda kolaydan zora doğru gidilmesini önermiş, ilk önce Aritmetik, sonra Geometri, daha sonra diğer konuların işlenmesini uygun görmüştür. Bir konu öğrenilmeden diğer bir konuya geçilmemesini, sorunların tek tek incelenmesine vurgu yaparak “*suyun damlaya damlaya taştta gedik açacağına*” vurgu yapmıştır (Akyüz, 2015: 23-25). Bu ifadelerden hareketle Ayşe Sıdika Hanım’ın Farabi’nin ileri sürmüş olduğu görüşlere benzer fikirleri benimsediği ve öğretmenlere önerdiği kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Ayşe Sıdika Hanım, öğretim faaliyetinde öğretmenlerin başarılı olarak kabul edilmesi için öğretmenlerin yeterli alan bilgisi, yeterli pedagoji bilgisi ile hüsn-i ahlâklı olmalarının salt başına yeterli olamayacağını belirttikten sonra, eğer eğitim-öğretim faaliyetlerinde öğretmenlerin başarılı

olmaları isteniyorsa, mutlak surette öğrencilerin “*eğitilebilme kabiliyet ve istidatlarının göz önüne alınmasının*” önemine tekrar tekrar vurguda bulunmuştur (Keçeci Kurt, 2011: 144-146). Böylece Ayşe Sıdika Hanım, eğitim-öğretim faaliyetlerinde başarılı olunabilmesinin en önemli öğelerinden birisi olan, öğrencilerin yetenek ve kabiliyetlerinden hareket edilmesi ve her öğrencinin yetenek ve kabiliyetine göre öğretim hizmetlerinin düzenlenmesi gerçeğini, yukarıda da değinildiği gibi, dile getirmiş, bu konudaki ısrarına şu sözleri ile de can vermiştir:

“Evvelemerde hiç bir mürebbî veya mürebbiye terbiyede hüsn-i muvaffakiyetini yalnız kendi malumatı hüsn-i ahlâk ve edvârı ve emri tâlim ve terbiyede izhar ettiği istidâd-ı zâtiyesiyle mütenâsib bilmemelidir. Çünkü yanılmış olur. Çocuğun da terbiye olmaya kabiliyet ve istidâdı en birinci şeraitlerdendir.....işte bunun için herkesin kabiliyetine göre davranmak terbiyenin kısım-ı amelî ve tatbikisince mürebbînin her zaman hatırda tutacağı şerait-i mühimmenin birincisidir... İşte bunun için bir mürebbi evvela çocukların emr-i terbiyesinde nazar-ı dikkat ve itinâyaya alınacak hususiyeti bilmeli ve faaliyetinde ona göre hareket etmelidir (Ayşe Sıdika, 1313: 32).”

Bu görüşleri ile Ayşe Sıdika Hanım, çocuktan hareket akımın önde gelen kurucularından birisi olma vasfına haiz olmuştur. “Çocuktan hareket akımı”, çağdaş eğitim reformu akımlarının başlangıcına ve ilk devresine (1900’lerden 1914’lere kadar) damgasını vuran bir eğitim akımıdır. Çocuk, bu akım sayesinde sanki yeniden keşfedilmiş, her türlü eğitim ve öğretim hizmetinin merkezine konulmuştur. Bu yolla, eğitimde yeni bir çağ açılmıştır. Bu akımın temel varsayımları şunlardır: “Çocuk küçük bir yetişkin değildir. O, ruhsal yapısı yönünden olduğu gibi, fiziksel gelişim kademesi yönünden de yetişkin insandan farklıdır. Çocuk, kendine has bir varlıktır. Hayatın özel bir biçimini temsil etmektedir”. Bu akımın temsilcilerine göre çocuk, gelişiminin her bir kademesinde ancak kendisinden hareket edilerek anlaşılır. O, yetişkinlerin ölçüsüyle ölçülemez. Onun tıpkı yetişkinlerin olduğu gibi kendine has ve göz önüne alınması gereken değerleri ve beklentileri vardır. Yine bu akımın temsilcilerine göre her çocuk bir bireydir ve birey olarak kendisine saygı duyulmasını ve buna uygun bir işleme tâbi tutulmasını bekler. Bu açıdan çocukların “bireysel istekleri” ve “bireysel amaçları” mutlaka dikkate alınmalı buna uygun davranışlarda bulunulmalıdır (Aytaç, 2006: 27-28).

Ayşe Sıdika Hanım, ders programları hazırlanırken çocuğun yaşı ve fiziksel gelişimine dikkat edilmesini istemiştir. Ancak ders programlarının çocukların yaş ve fiziksel gelişimlerine uygun olarak hazırlanmasının o kadar kolay bir şey olmadığını belirterek, ders programlarının çocuğun yaş düzeyine göre hazırlanabilmesi için öncelikle çocukların zihinsel gelişim düzeylerinin iyi bilinmesinin önemi üzerinde durmuş, çocukların zihinsel olgunlaşma düzeylerine göre ders programlarının hazırlanmasına vurguda bulunmuştur. Çünkü Ayşe Sıdika Hanım(1313: 77)'a göre "Zihnin kabiliyet ve istidadı ile çocuğun sinni arasında bir nispet vardır" ve çocuğun zihinsel gelişiminin kendisine telkin edilecek olan malûmat-ı nafiayı kabul ve telakkiye müstaid ve müsait olması gerekmektedir. Bu noktadan hareketle, Ayşe Sıdika Hanım'ın zihnin kabiliyet ve istidadı ile çocuğun yaşı arasında olumlu bir ilişki kurmaya çalıştığı söylenebilir ki, Ayşe Sıdika Hanım'ın bu anlayışı günümüz eğitimcileri tarafından da desteklenmektedir.

Ayşe Sıdika Hanım, kendi döneminde birçok eğitimcinin belki de adını bile bilmediği, üzerinde durmadıkları "*gözlem ve deney yöntemi*" üzerine görüş belirtmiş, öğretmenlerden bu yöntemden eğitim-öğretim hizmetlerinde yararlanmalarını istemiştir. Bu görüşü ile Ayşe Sıdika Hanım, gözlem ve deney metodunun ülkemizde öncülüğünü yapan eğitimcilerimizden birisi olmuş, bu düşüncesi ile "*usûl-i cedîd*" hareketinin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmuştur (Akyüz, 2015: 213). Ayşe Sıdika Hanım, gözlem ve deney metodu hakkındaki düşüncelerini sadece yukarıda zikredilen açıklaması ile sınırlandırmamış, bu yöntemin faydası ile ilgili olarak şunları söylemiştir:

"Bu tarz ile ders okutmakta pek çok muhsinat olduğu tecârib-i adîde ve mükerrere ile sabit olmuştur. Evvelâ çocuk sıkılmaz zirâ bu suretle okunan ders en güzel bir eğlencedir. Mevzû-ı mütalâa çocuğun zihnini oyalar ve eğlendirir. Saniyen çocuklarda bu tarz tedris dikkat-i nazar uyandırır, zihne küşâyış (açıklık) verir. Sâlisen hakikaten çocuk okuduğunu öğrenir ve bir defa unutamayacak surette zihninde tutar (Ayşe Sıdika, 1313: 87)."

Ayşe Sıdika Hanım, Avrupalı ülkelerin gözlem ve deney metodunu okullarında tatbik edebilmek amacıyla çok para harcadıklarını ve onların

⁴Usul-i Cedid, ders araç ve gereçleri konusundaki yenileşme, özellikle, öğretmenlerin geleneksel öğretim yöntemlerini bırakıp yeni ve etkili öğretim yöntemlerini uygulaması demektir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem Akademi yayınları, Gözden geçirilmiş 27. Baskı, Ankara 2015, s.207-210.

bu metoda çok önem verdiklerini ifade ederek, kendi zamanında da padişahın himmetiyle gereken harcamaların yapıldığını da belirtmiştir (Akyüz, 2015: 207-210). Ayşe Sıdika Hanım'a göre, o dönemki öğretim yöntemlerini eski öğretim yöntemlerinden ayıran en önemli özellik, gözlem ve deney metodudur. Çünkü ilimlerin ve fenlerin temelinde bu yöntem yatmaktadır. Bu nedenle gözlem ve deney metodu çocuklara erken yaşlardan başlanarak sevdirmeli, bu meyanda da gereken çabalar gösterilmelidir. O, bu yöndeki görüşünü şu sözleri ile dile getirmiştir:

“Zamanımızın ulûm ve maarifini ezmine-i saâlifininkinden (geçmiş zamanlardan) mümtaz kılan bu tarza usûl-i tecrübe ve müşâhede ederler ve tecrübe ile müşâhede ile tesis etmiş olan fûnûna da fûnûn-i tecrübe derler ki tabiiyat-ı hikmet ve kimya ve fûnûn-ı uzviye bu zümredendir... Demek oluyor ki usûl-i tecrübe ve müşahedenin mutlakıyet üzere olmazsa bile ekseri ulûma behemâhal tatbiki lazımdır (Ayşe Sıdika, 1313: 84-85).”

Ayşe Sıdika Hanım gözlem ve deney yöntemini öğretmenlere tavsiye etmekle birlikte, bu yöntemin sözlü anlatımın sonunda kullanılmasını istemektedir ki bu durum, konunun bilinçli bir şekilde anlaşılmasının ya da savunulmadığının bir göstergesi olarak da düşünülebilir.

Ayşe Sıdika Hanım, mükâfat ve ceza konusunda fazla bir açıklama yapmamıştır. Bu husustaki görüşlerini şöyle özetlemiştir: “Çocukların en ufak kabahatini bile cezalandırmalı ve hüsn-i hareketine de mükâfat etmelidir (Ayşe Sıdika, 1313: 205)”. Bu cümleden hareketle Ayşe Sıdika Hanım'ın ödül ve ceza hususunda esneklik payı bırakmadığı anlaşılmaktadır. Kuşkusuz Ayşe Sıdika Hanım'ın bu görüşünün günümüz eğitim uygulamalarında herhangi bir yeri yoktur. Ancak onun ödül ve ceza hususundaki bu anlayışının o devrin ana karakteristiğini yansıttığı rahatlıkla söylenebilir.

Sonuç

Günümüze kadar uzanmış fotoğraflarında esmer, orta boylu bir genç kadın görünümünde olan Ayşe Sıdika Hanım, 31 yaş gibi çok genç bir yaşta ince hastalıktan (veremden) hayata gözlerini kapatmış, geriye bırakmış olduğu eserleri ile ölümsüzlük şerbetini yavaş yavaş yudumlamış, ölümün giriş kapısından ölümsüz bir yaşama yelken açmış fakat bir o kadar da bahtsız ve hüznü bir kadere sahip olan ileri fikirli

kadın eğitimcilerimizden birisidir. Medrese eğitimi almış aydın bir eğitimcinin kızıdır Ayşe Sıdika Hanım. Fikirlerin olgunlaşmasında basının rolü küçümsenemeyecek kadar büyüktür. Birkaç batı lisanını ve bunun yanında Rumca'yı, Fransızca'yı edebiyatları ile bilen, batı kaynaklarını orijinalinden takip eden ilmi ve fikri bir alt yapıya sahip bir kişilik... Meslekten eğitimci, öğretmenlerin nasıl yetiştirilmesi ve hangi özelliklere sahip olması gerektiği üzerinde kafa yoran, düşünceyi fiiliyata geçiren bir fikir işçisi aynı zamanda. Elişi yapan, resim çizen, kanun ve piyano çalan sanatsal kişiliğe sahip çok yönlü bir karakter... Velhasıl, öğretmenlik mesleğinin yükünü çok genç yaşta omuzlarına yüklenen bir kadın eğitimcinin serencamına bu çalışmada yer verilmeye çalışılmıştır. O'nun öğretmen ve öğretmenlik mesleğine ilişkin çok şey söylediği, o demde söylediklerinin tazeliğini günümüzde de koruduğu bu çalışmanın en temel sonuçlarından birisi olarak billurlaşmaktadır. Ayşe Sıdika Hanım'ın öğretmen ve öğretmenlik mesleğine ilişkin fikirlerinin şu şekilde alt başlıklar halinde özetlenmesi konunun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacağı düşünülmektedir:

1. Ayşe Sıdika Hanım, on dokuzuncu yüzyıl düşünürü Herbart Spencer'in bedenî, fikrî ve ahlaki eğitim şeklindeki tasnifini kabul etmiş ve ülkemizde bu tasnife göre yazılmış pedagoji kitaplarından ilkinin kalem almıştır.
2. Ayşe Sıdika Hanım, geleneksel öğretim yöntemlerine, bilhassa ezberciliğe şiddetle karşı çıkmış, ezber ile öğretim yönteminin gerçek öğrenmeye yol açamayacağını ifade etmiştir. Ayşe Sıdika Hanım'a göre öğrenme faaliyetinde takip edilecek en uygun metot, müşahede (gözlem) ve tecrübe (deney) metodudur. Ayşe Sıdika Hanım bu fikriyle, ülkemizde gözlem ve deney metodunun eğitim-öğretim ortamında kullanılması gerektiğini savunan eğitimcilerimizin öncülerinden birisi olmuştur.
3. Ayşe Sıdika Hanım, eğitim-öğretim ortamında bireysel farklılıkların göz önünde tutulmasına, heyecanın bireylerin hayatındaki önemine, çocukların zihni gelişimleri ile fizikî gelişimleri arasındaki bağlantılara da önem vermiş, bu unsurların öğretmen tarafından dikkate alınmasını istemiştir.

4. Ayşe Sıdika Hanım, belirli bir müddet sonra Pedagoji dersinin Dârülmuallimât programına konmasında etkili olmuş ve bu dersin hocalığına da kendisi atanmış olan bir eğitimcidir.
5. Ayşe Sıdika Hanım, öğretmenlerin sahip olması gereken özellikleri konusuna özenle değinmiş, bilhassa herkesin eğitimci olamayacağını, çünkü terbiye ilminin sanılanın aksine güç bir sanat olduğunu ifade etmiştir. O'na göre iyi bir öğretmenin, iyi ahlâklı, bilgili, pedagojik formasyon sahibi, iradeli ve öğretmenlik mesleğine istidatlı bir birey olması gerekmektedir.

Kaynakça

- Akyüz, Y. (2002). "Osmanlı'da İlk Açılan Öğretmen Okulları", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 105, ss.62-66.
- Akyüz, Y. (1999). "Osmanlı Son Döneminde Kızların Eğitimi ve Öğretmen Faika Ünlüer'in Yetiştirilmesi ve Meslek Hayatı", *Milli Eğitim*, Sayı: 143, ss.12-32.
- Akyüz, Y. (2015). *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, Gözden Geçirilmiş 27. Baskı.
- Ayşe S. (1313), *Usul-i Tâlim ve Terbiye Dersleri*, İstanbul.
- Aytaç, K. (2006). *Çağdaş Eğitim Akımları (Yabancı Ülkelerde)*, Ankara: Mevsimsiz Yayınları.
- Binbaşıoğlu, C. (1998). "Türkiye'de Eğitim Bilimleri Tarihi Araştırmaları: Tarihsel Boyutuyla Öğretmen Kalitesini Etkileyen Bir Etken Olarak "Meslek Dersleri", *Milli Eğitim*, Sayı:137, ss. 110-119.
- Binbaşıoğlu, C. (2009). *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara: Anı Yayınları.
- Çelikten, M.; Şanal, M. ve Yeni, Y. (2005). "Öğretmenlik Mesleği ve Özellikleri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 19, ss.207-238.
- Erdem, Y. T. (2013). "II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi", Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Ergün, M. (1979). "Ayşe Sıdika Hanım ve Usul-i Tâlim ve Terbiye Dersleri Adlı Eseri", *Eğitim Hareketleri*, Sayı: 282-283, ss.19-23.

- Kocamanoğlu, E. (1999). "Eğitim Hakkındaki Görüşleri ve Ayşe Sıdika Hanım", *Tarih ve Toplum*, Sayı:32/189, ss.51-55.
- Kocamanoğlu, E. (1995). *Ayşe Sıdika'nın "Usul-i Tâlim ve Terbiye Dersleri" Kitabının Eğitim Açısından İncelenmesi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Eğitimi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Kurt, S. K. (2011), *Osmanlı Devleti'nde Kadın Eğitimi, Haremden Mektebe*, İstanbul: Yitik Hazine Yayınları.
- Muallim, C. (1312). "Dârülmuallimin'in Yetmişinci Sene-i Devriyesi Münasebetiyle Verilen Konferans", *Tedrisat Mecmuası*, Sayı: 32, İstanbul, ss.175-200.
- Neyzi, L. (1999). *İstanbul'da Hatırlamak ve Unutmak, Birey, Bellek ve Aidiyet*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Uçman, A. (1986). *Rıza Tevfik*, Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları:652, Türk Büyükleri Dizisi:3, Ankara, 1986.
- Uçman, A. (1999). "Bazı Kadın Mektupları", *Tarih ve Toplum*, Sayı: XXXI/183, İstanbul, s.40-46
- Şanal, M. (2003). "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinin Pedagojik Formasyon Anlayışı", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:1, Afyon, Haziran, ss.197-207.
- Şanal, M. (2011). "Selim Sabit Efendi (1829-1911) ile Ayşe Sıdika Hanım'ın (1872-1903) Çocuk Eğitimine İlişkin Görüşleri", *Prof. Dr. Yahya Akyüz'e Armağan*, Ankara, ss.1135-1146.
- Şanal, M. (2011). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kız Öğretmen Okulu'nun (Dârülmuallimât) Kuruluşu, Okutulan Dersler ve Kapatılışı", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Sayı:26, Ankara, ss.222-244.
- Şanal, M. (2002). "Türkiye'de Öğretmen Okullarında Okutulan Meslek Dersi Kitaplarının Pedagojik Açısından Değerlendirilmesi (1848-1918)", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara.
- Şanal, M. ve Güçlü, M. (2005). "Yenileşme Dönemi Eğitimcilerinin Öğretmenlik Mesleğine Bakışları", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:18, ss.137-154.
- Şişman, M. (1999). *Öğretmenliğe Giriş*, Ankara: PegemA Yayıncılık.

Tuncor, F. R. (1967). "Ayşe Sıdıka Hanım", *Eğitim Hareketleri*, Sayı:148-149, ss.68.

Kaynakça Bilgisi / Citation Information

Şanal, M. & Güçlü, M. (2016). Türk eğitim tarihinin tozlu sayfalarına sıkışıp kalan aydın bir kadın eğitimci: Ayşe Sıdıka Hanım (1872-1903), öğretmen ve öğretmenlik mesleğine bakışı. *OPUS – Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 6(10) , 233-250.